

československá psychologie

časopis
pro psychologickou
teorii a praxi

ČÍSLO 4
ROČNÍK XXXV
1991

TEORETICKÉ STUDIE

K METODOLOGICKÝM ALTERNATIVÁM PSYCHOLOGIE OSOBNOSTI

OLGA KOLAŘIKOVÁ

ÚVOD

Problém „dvou metodologií“ psychologie osobnosti je nestejně reflektován jak jednotlivými psychology, tak skupinami psychologů různých specializací. Přitom pro některé psychology je to problém aktuální a živý, jiní mu nevěnují mnoho pozornosti. Jde tu vlastně o součást mnohem širšího problému „dvou psychologií“, formulovaného zhruba před sto lety; a je příznačné, že po celou tu dobu různí psychologové se k němu vždy znovu vraceli a vyjadřovali.

Připomeňme si, oč se tu jedná. V roce 1894 byly publikovány dvě významné práce dosahu především metodologického: jedna z nich byla pokusem o diferenciaci vědních oborů s uplatněním metodologického hlediska, druhá s tímtéž zřetelem usilovala o rozčlenění psychologických věd do dvou základních směrů. Autorem první diferenciacie byl W. Windelband, který odlišil vědy nomotetické čili hledající obecně platné zákonitosti a vědy idiografické čili popisující jedinečné jevy; příkladem věd nomotetických je fyzika a jiné přírodní vědy, příkladem věd idiografických jsou vědy historické nebo věda o literatuře. Diferenciaci dvou psychologií provedl W. Dilthey; rozlišil psychologii vysvětlující, která užívá experimentu a hledá kauzálně podmíněné vztahy, a psychologii chápající, která uplatňuje přístupy rázu prožívání a vcítění, aby jevy popisovala se zřetelem k jejich smyslu.

K těmto diltheyovským metodologickým alternativám byla na terénu psychologických věd zaujímana různá stanoviska. Psychologové z oborů, orientovaných zřetelně „nomoteticky“ (psychofyziologie, perceptologie aj.), nebyli povahou své činnosti příliš stimulováni k přemýšlení nad touto diferenciací. Jinak tomu bylo u takových oborů, jako je psychologie osobnosti, psychologie umění, psychologie náboženství aj. V jejich okruhu se totiž realizuje jak ověřování hypotéz prostřednictvím experimentů, jejichž výsledky jsou vysvětlovány se zřetelem ke kauzalitě, tak také popis osobnosti na základě bezprostředního vcítování se do jejího prožívání, nahlíženého se zřetelem ke sféře hodnot a smyslu. V důsledku toho v těchto oborech stále probíhá diskuse o tom, která z dotčených metodologických alternativ je vhodnější resp. efektivnější; nejednou stoupenci jedné z nich polemizují se stoupenci druhé.

V tomto textu se budu zabývat otázkami zmíněných dvou metodologických přístupů se zřetelem k psychologii osobnosti. Východisko takových úvah je však třeba hledat v některých skutečnostech z širšího terénu psychologických věd.

TEORETICKÝ PLURALISMUS PSYCHOLOGICKÝCH VĚD A JEHO PROJEKCE DO STUDIA OSOBNOSTI

Třebaže ke zmíněné formulaci metodologických alternativ psychologie došlo koncem 19. století, náznaky tohoto rázu se vyskytovaly dříve. Objevovaly se úvahy o klasifikaci vědních oborů, o hodnotě těch věd, které nejsou vědami přírodními,

a také o místě psychologie v systému vědních oborů. A. Comte ve svém „Kursu pozitivní filosofie“ (1830—1842) navrhl klasifikaci věd, ve které je psychologie uvedena ne jako samostatná věda, ale jako součást biologie; měl však na mysli jen ta psychologická zkoumání, která jsou v souladu s kritérii pozitivní vědy. O málo později J. St. Mill v „Systému logiky“ (1843) odlišil vědy přírodní od morálních a projevil názor, že druhé se vzhledem ke svým výsledkům zřetelně opožďují za prvními. Je tu však možná náprava v metodologické rovině; v okruhu morálních věd je třeba zavést metody, které se již osvědčily v přírodních vědách. S. Koch (1973), který věnoval pozornost tomuto stanovisku J. St. Milla, soudí, že místo „morálních věd“ zde stačí jenom říci „psychologické vědy“, aby nám byl zřejmý hlavní metodologický problém psychologie.

V době, kdy Dilthey provedl své rozlišení dvou psychologií, byly pozice jedné a druhé z nich jiné než dnes; zejména šlo o to, že psychologie orientovaná „nomoteticky“ nebyla ještě příliš rozvinutá. Ovšem právě tehdy začala získávat pozice experimentální psychologie, která si vytvářela i institucionální základnu. V době Diltheyova vystoupení Wundtova experimentální laboratoř v Lipsku pracovala již 15 let; a byly tu vedle ní další laboratoře a instituty v Bonnu, Freiburgu, Mnichově a jinde. Podrobnosti tohoto rozvoje experimentální psychologie v Německu připomněli nedávno M. John a G. Eckhardt (1990). V každém případě je zřejmé, že v poslední dekádě 19. století byly „dvě psychologie“ již skutečností.

V té sto let probíhající diskusi o metodologii psychologických věd je možné rozeznat některé uzlové body. Stále bývá připomínána kniha „Krise psychologie“ K. Bühlera (1927). Rozeznává se zde trojí předmět psychologie, totiž prožitky, chování a výkony; je konstatována potřeba zkoumat vztahy mezi nimi (t.j. mezi prožíváním a chováním, prožíváním a výkony, chováním a výkony). Ti, kdo Bühlera připomínají, ovšem nejednou nepřihlížejí dostatečně k původnímu kontextu jeho diferenciaci a zejména k tomu, že pojem chování nemá u něho ještě význam, kterého nabyl později v souvislosti s behaviorismem. Také bývá připomínána diskuse mezi A. Wellekem a H. J. Eysenckem, k níž došlo na kongresu v Montrealu v roce 1954. Eysenck tu zastával pojetí psychologie jako vědy hledající zákonitosti a odmítal metodologické přístupy spekulativního rázu, resp. přístupy uplatňované uměním (viz také H. J. Eysenck 1954). Naproti tomu Wellek obhajoval psychologii, která uplatňuje zřetel k prožívání a poznává osobnost prostřednictvím pochopení; současně zdůrazňoval nedostačivost experimentálně-statistických přístupů při zkoumání otázek osobnosti (viz také A. Wellek 1963, 1969). Dalším mezníkem se stal rok 1970, kdy C. F. Graumann referoval na kongresu v Kielu na téma „k situaci psychologie“. Založil tím tradici opětovaného zařazování tohoto tématu na německých kongresech; řada významných německých psychologů se k němu v dalších letech pod tímtéž názvem vyjádřila. Současně se však jiskra této diskuse rozhořela i mimo německý okruh a mimo Evropu; v posledních dvaceti až třiceti letech psychologové z různých nejen zemí, ale i kontinentů zaujímali — pod různými názvy a s použitím různých publikačních forem — stanoviska k metodologické problematice psychologických věd.

Ve skutečnosti tu ovšem jde o problém ještě širší, teoretickometodologický. Jeho jádro představuje skutečnost, že psychologie 20. století je nehomogenní věda, vyznačující se pluralismem teorií i metodologických přístupů.

H. Thomae (viz H. Thomae, H. Feger 1969) konstatoval, že prostřednictvím různých psychologických směrů se realizovalo určité množství pokusů o adekvátní pojetí lidského chování a prožívání; jsou to pokusy rozdílné a přitom zpravidla hodnotné. K. Foppa (1970) pokládá za nesnadné najít soulad mezi dotyčným teoretickým pluralismem a statutem empirické vědy, na který psychologie očividně aspiruje. Je zde vlastně více psychologií a každá z nich vytváří svůj vlastní systém, aby pak v jeho okruhu argumentovala zásadou dostatečného důvodu; to je podle Foppovy dost svérázný způsob zacházení s touto zásadou. Dalším důsledkem dotyčného pluralismu je relativní libovolnost, pokud jde o nacházení interpretačních rámců toho, co bylo zjištěno.

Foppovy úvahy mohou navozovat další. Také si tu nadto můžeme ve velmi logických souvislostech připomenout kontext teorie vědeckých revolucí T. S. Kuhna (1970). Jde o otázku tzv. preparadigmatického stadia vědy čili toho stavu, kdy jednotlivý vědní obor představuje tříšť teoretickometodologických orientací. Toto sta-

dium je podle Kuhna uzavřeno revolučním nástupem nové teoretickometodologické koncepce čili paradigmatu; jeho univerzálním převládnutím je navozeno jiné stadium, nazvané normální věda. O aplikovatelnosti tohoto Kuhnova schématu vývoje vědy v okruhu psychologie je jistě možno diskutovat; sotva by však bylo správné odmítat jeho hledisko a priori. Nabízejí se tu totiž nezanedbatelné analogie a to dokonce vzhledem i k té části psychologických věd, která užívá experimentálních postupů a která za nynějšího stavu je nekonzistentní koncepčně i metodologicky.

Soustředíme nyní pozornost k teoretickometodologické problematice psychologického poznávání osobnosti. Je známo, že 20. století přineslo v tomto smyslu různé teoretické směry, které se promítaly do řady modelů osobnosti. Je tu dnes jakási paleta těchto modelů; v ní se vyskytují ty, které se snaží uplatňovat při zkoumání osobnosti takovou exaktnost, s jakou se pracuje v přírodních vědách, a vyskytují se v ní také jiné, které chtějí při zkoumání osobnosti vyvíjet přístupy podobné uměleckým. Vedle toho se v této paletě nacházejí modely, pro které jsou příznačné různé „poměry smíšení“ jednoho i druhého přístupu.

Úsilí o exaktnost je zřejmě nejvíce zastoupeno v koncepcích osobnosti orientovaných behavioristicky; jejich autory jsou behavioristé všech tří „generací“, rozvíjející vždy novými a dalšími způsoby původní hledisko S—R za používání různě modifikovaných podmiňovacích metodik. Poněkud menší, stále však značné aspirace na exaktnost jsou příznačné pro faktorové teorie osobnosti, ale také pro interakcionismus reprezentovaný jmény N. S. Endler, D. Magnusson (1976) a mnoha dalšími; „společným jmenovatelem“ těchto dvou směrů zkoumání osobnosti je získávání dat dotazníkovými metodami. Dále je zde skupina různých teorií osobnosti, které se vyznačují více či méně zrelativizovaným úsilím o „přesnou“ vědu, což se promítá i do jejich metodologické stránky. Můžeme sem počítat modely typologické, kterých je více, model lewinovský, pro který se užívá některých dalších názvů, a také modely hlubinné, kterých je rovněž několik; rozmanitost těchto modelů odpovídá rozmanitost metod, užívaných v okruhu toho kterého z nich. Na zmíněné pomyslné paletě jsou ještě také teorie osobnosti, nacházející inspiraci ve sféře filosofie a někdy také ve sféře umění; s jistou volností se pro ně užívá — zejména na německé půdě — názvu duchovědná charakterologie. Metody uplatňované stoupenci těchto teorií bývají určovány hledisky chápající psychologie; také jsou připouštěny projektivní metody.

Toto uvedené „rozložení“ teoretickometodologických koncepcí zkoumání osobnosti neaspiruje na úplnost. Přesto snad zhruba vystihuje skutečnost, současně ji však také zjednodušuje. Např. u J. B. Watsona (1930) jako čelného představitele behavioristů první generace nacházíme i zřetel k „individuálním historiím podmiňování“ čili k jedincově individualitě. Tých zřetel, spojený dokonce s užitím termínu „idiografický“, se později vyskytl také u W. Mischela (1973) a ještě později (1980) nadto u představitele tzv. sociálního behaviorismu A. W. Staatsa. To všechno jsou skutečnosti, které bychom na behavioristickém terénu jistě neočekávali. Analogické paradoxy však nacházíme také u psychologů z okruhu chápající psychologie. Je tomu tak u G. W. Allporta, jehož pojetí osobnosti (např. již 1938) obsahuje různé příměsi, poznamenané úsilím o stanovení obecně platných zákonitostí; a je tomu tak i u A. Welleka, zejména pokud jde o jeho teorii vertikálně-horizontální struktury osobnosti (1966).

Přes všechny tyto skutečnosti má ovšem smysl rozlišovat v psychologii osobnosti 20. století dvojí metodologickou orientovanost: tu, která odpovídá hlediskům psychologie vysvětlující, a druhou, která je v souladu s hledisky psychologie chápající.

PRÍSTUPY KE ZKOUMÁNÍ OSOBNOSTI Z POZIC PSYCHOLOGIE VYSVĚTLUJÍCÍ

Pro „nomoteticky“ orientované psychology osobnosti je příznačné, že — na rozdíl od psychologů opačného zaměření — neprojevují sklony k obsáhlejším obhajobám svých stanovisek.

Podle H. Düкера (1970) nikdo, kdo psychologii trochu rozumí, nemůže popírat, že její velký pokrok v průběhu 20. století nastal zásluhou právě toho jejího směru, který užívá experimentů a vyhodnocuje jejich výsledky za použití matematicko-statistických metod. U nás se v podobném smyslu vyjádřil J. Viewegh (1986) a to i přesto, že se sám nehlásí k vysvětlující psychologii.

Th. Herrmann (1973) soudí, že moderní a slibný výzkum osobnosti začal teprve tehdy, když se rezignovalo na určení tzv. podstaty osobnosti, což si zpravidla kladli za úkol psychologové z okruhu chápající psychologie. Třebaže některé naše vědecké počiny neodpovídají tomu, co mnozí lidé nazývají psychologii, není třeba se kvůli tomu trápit, soudí Herrmann; důležité je, že naše badatelské výsledky se potvrzují jako lidem prospívající, ať již přímo či nepřímo.

Hlavní hlasy na obranu nomoteticky orientovaných přístupů zazněly z okruhu představitelů faktorových teorií osobnosti. J. P. Guilford se již v roce 1936 vyjádřil kriticky na adresu těch psychologů, kteří nechápou, že jeden jedinec se může kvantitativně lišit od druhého v mnoha proměnných a že přitom jeho osobnost — třebaže jde o obecné proměnné — může být jedinečná. V podobném smyslu se vyjádřil i R. B. Cattell (1965); osobnostní jedinečnost se projevuje jako případná ojedinelost pozice nějakého jedince v mnohodimenzionálním osobnostním prostoru. Tímto problémem se zabývali také H. J. Eysenck a M. W. Eysenck (1985). Podle nich ti psychologové, kteří nadměrně zdůrazňují jedinečnost osobnosti, současně odmítají kvantifikující přístupy a experimenty. Jedinečnost přitom pojímají jako něco, co je příznačné pouze pro člověka; nepřihlížejí k tomu, že všechna živá i neživá individua ve vesmíru jsou jedinečná. Tito psychologové zpravidla také nedoceňují důležitost zkoumání individuálních diferencí; vždyť někteří z nich se domnívají, že je možné získávat obecně platné poznatky o osobnosti člověka případně i sledováním jednoho konkrétního jedince. Postulují tím de facto shodnost osobnosti všech lidí, čímž se ovšem dostávají do rozporu se svými vlastními stanovisky, s extrémním zdůrazňováním jedinečnosti každé osobnosti. Eysenckovi vyjadřují názor, že lidé se očividně odlišují jeden od druhého, přičemž je podstatné, že se takto odlišují vzhledem k určitým dimenzím a že podobnosti a rozdíly mezi nimi je tedy možné kvantifikovat, resp. měřit. Získávají se tak data umožňující popis a taxonomii; vědecká analýza tím nekončí, jsou to pouze její první kroky. Psycholog si tím opatří „žebřík“, který mu usnadní přístup k následnému hledání kauzálních vztahů a tedy k porozumění souvislostem mezi fakty.

PRÍSTUPY KE ZKOUMÁNÍ OSOBNOSTI Z POZIC PSYCHOLOGIE CHÁPAJÍCÍ

Jejich výrazným reprezentantem na americkém terénu je G. W. Allport. Pro něho je vcelku příznačné zdůrazňování krajní jedinečnosti každé osobnosti a také předpoklad, že jádro osobnosti je iracionální povahy.

Podle Allporta (1971) se psycholog může zajímat o lidskou osobnost z obecného hlediska, také se však může zajímat o Karlovu osobnost. Zatímco v prvním případě jsou předmětem jeho pozornosti vlastnosti, které se u lidí obecně vyskytují (extravertovanost, anxiozita aj.), v druhém případě jde o vlastnosti jen jedné, konkrétní osobnosti. Allport soudí, že obě tyto výzkumné orientace jsou opodstatněné, a s použitím terminologie, kterou si sám vytvořil, je označuje jako přístup dimenzionální a přístup morfogenní. Druhý ovšem pokládá za důležitější; podle jeho mínění obecné osobnostní dimenze nemusí být pro jednotlivého člověka příliš relevantní. Ostatně toto stanovisko vyjádřil Allport již v roce 1966, když uvedl, že psychologie osobnosti se má zabývat především individuálními zvláštnostmi čili má „na Johnovi zkoumat to, co je příznačné právě pro Johna“, neboť „Každá osoba je speciální idiom, je to očividné porušení skladby druhu“.

Zřetel k iracionální povaze jádra osobnosti Allport uplatnil zejména v souvislosti s psychologií náboženství, jejímž je výrazným představitelem (1960 aj.). To by ovšem bylo zvláštní téma, které nebudeme rozvíjet.

V Evropě se setkáváme s uplatňováním metodologických přístupů chápající psychologie zejména mezi německými duchovědně orientovanými charakterology; patří k nim E. Spranger, L. Klages, Ph. Lersch, A. Wellek a jiní. Spojuje je v tomto smyslu několik předpokladů: že konkrétní osobnosti je třeba porozumět (verstehende Psychologie) a ne ji vysvětlovat, že osobnost je vždy jedinečná, že její jádro je iracionální povahy a že vzhledem k jejímu budoucímu jednání nelze vyslovovat předpovědi. Zde budeme věnovat pozornost Wellekovým stanoviskům.

Podobně jako Allport také A. Wellek (1963, 1969) připouští dva metodologické přístupy ke zkoumání osobnosti: z nich jeden je experimentující a hledající kauzálně podmíněné souvislosti, druhý usiluje především o pochopení konkrétní osobnosti.

Psychologický experiment se však odlišuje od přírodovědného tím, že do hry tu vstupuje sebezpozorování a že se užívá instrukce; to obojí souvisí se skutečností, že v psychologickém experimentu účinkuje takzvaná pokusná osoba. Do přírodovědného experimentu se promítá hledisko exaktnosti, které je pro přírodní vědy dominující; ale experiment a exaktnost, říká Wellek, nejsou nutně identické a nadto neexaktní momenty se vyskytují i v přírodovědných experimentech. Tím spíše se s nimi setkáváme v experimentech psychologických, např. používá-li se při nich dotazníků. Při nich není zaručena přísná konstantnost podmínek a pravidla kvantifikace dat jsou jen zdánlivě jednoznačná; ostatně tato data jsou neúměrným zjednodušením všeho toho, co pokusná osoba při zodpovídání položek dotazníku prožívá. Uplatněním takového výzkumného přístupu (Wellek jej nazývá operacionistickým) se o osobnosti mnoho podstatného nedovíme.

Podle Welleka (1969) je třeba rehabilitovat v psychologii zřetel k prožívání; rovněž je třeba rehabilitovat, resp. plně rozvinout, metodu zkoumání osobnosti, která je v souladu s hledisky fenomenologického směru ve filosofii. Obojí je podle jeho mínění zahrnuto v takzvané psychologii výrazu; vždyť právě v jevech výrazu zážitky druhých lidí jsou nám bezprostředně přístupné; vnímáme stud v ruměci druhého člověka, radost v jeho smíchu. Výraz se tím stává prostředníkem mezi jedním a druhým člověkem a současně se stává hlavní metodou charakterologické diagnostiky; je to via regia bádání o osobnosti. Například hněv rozpoznáváme u druhého člověka bezprostředně a nemusíme provádět nějaké měření; nepotřebujeme znát nějaké skóre, výšku prahu, nejnižší frekvenci výskytu aj. Wellek je toho názoru, že psychologa může zajímat hněv pouze jako okamžitá kvalita, patrná z výrazu druhého člověka; nejde o to, jak hojná musí být týdenní frekvence výskytu hněvu, aby někdo mohl být nazván hněvivým.

Pokud jde o konkrétní metody psychologické diagnostiky, Wellek sice odmítá dotazníkové, ale připouští některé jiné, zejména ROR, TAT, Warteggův kresebný test a také metody, kterých užívá hlubinná psychologie; podle jeho mínění principy těchto metod jsou slučitelné s fenomenologickými hledisky.

Hlavní přínos fenomenologicky orientovaného přístupu ke zkoumání osobnosti spatřuje Wellek v tom, že takto je možno pochopit „plnokrevnou jedinečnost živého člověka“, jeho „duševní bytí“. Nejde o to vysvětlovat toto bytí prostřednictvím subsumpce jednotlivého případu vzhledem k nějaké obecně se projevující zákonitosti; má a může být jen nahlíženo a chápáno. Také není třeba dospívat k obecným tvrzením o člověku, stačí zjistit to, co platí pro určitý případ; není na závadu, že obvykle můžeme najít jiné případy, v nichž se projevují skutečnosti jiné a třeba právě opačné. Předpovědi budoucího chování konkrétního jedince nejsou úkolem psychologie a nejsou ani možné, poněvadž osobnost je v podstatě iracionální a je do krajnosti svobodná; to činí její budoucí jednání neodhadnutelným, nevypočitatelným.

Stanoviska velmi podobná Wellekovým zastává L. A. Radzichovskij (1989). Také on soudí, že vzhledem k psychologickému zkoumání osobnosti nelze hovořit o metodologii „jedině správné“, „jedině vědecké“. Naopak, je zde třeba použít přístupů jak exaktních, tak také těch, které odpovídají iracionálním stránkám lidské osobnosti; kritériem výběru je řešené téma. Témata „psychologie sluchového vnímání“ a „psychologie lásky“ jsou velmi rozdílná a není mezi nimi propojení, třebaže obě se týkají subjektivního prožívání. Zde totiž nejde o rozdíl mezi nižšími a vyššími funkcemi; jde o dvě rozdílné kvality, které mají být zkoumány. V psychologii osobnosti platí sice hledisko přesnosti, ale kritérium přesnosti je tu jiné než v přírodních vědách. Hlavním zdrojem poznatků o osobnosti není strohá logická analýza, nýbrž je jím chápání, soudí Radzichovskij.

NAZORY PŘEDSTAVITELŮ KRITICKÉHO NADHLEDU

Pokud jde o metodologii orientovanou nomoteticky, uvedu mínění nikoli psychologa, nýbrž známého atomového fyzika J. R. Oppenheimera, který se v roce 1965 (viz také 1971) zamýšlel nad analogiemi mezi fyzikou a psychologií. Nejde ani tak o to, co říká přímo o psychologii; vzhledem k našemu tématu je důležitější jeho vyjádření k metodologii fyziky.

Podle Oppenheimera spíše než o metodách výhradně vědeckých je třeba uvažovat o požadavcích, které věda — má-li být vědou — nezbytně musí splňovat. Především

je to objektivita, což je míněno ve smyslu ne metafyzickém, ale praktickém. Pro jednotlivý vědní obor je nezbytné vybudovat základnu vzájemného porozumění čili dosažení takového stavu, kdy všichni kvalifikovaní praktikové tohoto oboru určitým pojmem míní totéž. V jazyce, kterého lidé užívají při běžné komunikaci, některé pojmy anebo formulace jsou vícevýznamové. Může to vést k některým nedorozuměním, ale zpravidla to nezpůsobuje podstatnější problémy; ostatně básníci a řečníci právě této vícevýznamovosti slov hovorového jazyka s prospěchem využívají. Ve sféře vědy je však neúnosné, má-li jednotlivý odborný pojem několik významů; zde je třeba vyjadřovat se s maximální jednoduchostí a vše, co se tvrdí, musí být ihned doloženo. Jde o to dosáhnout stavu, kdy mínění jednotlivých vědců se odlišují jenom vzhledem ke způsobům výkladů zjištěných faktů a kdy tato rozdílnost mínění pomine, je-li určitý způsob výkladu dostatečně podepřen důkazy.

Ale pro vědu, říká Oppenheimer, je příznačné ještě něco dalšího. Je vždy zaměřena k nacházení toho, co je nové, a také toho, co přesahuje denní zkušenost. Nejednou k tomu užívá pomocných prostředků (např. teleskopů), které jí umožňují vykročit za hranice této denní zkušenosti; je tomu tak ve fyzice i v psychologii.

Velkým nedorozuměním by však bylo, říká Oppenheimer dále, kdyby se psychologie chtěla inspirovat tím stadiem fyziky, které je již překonané, totiž krajně deterministickým obrazem světa, ve kterém není prostor pro individuálnost; toto pojetí světa bylo příznačné pro fyziku v době kolem přelomu 19. a 20. století. Podle Oppenheimera svět fyziky je sice světem kauzálních závislostí, není však plně kauzální. Vyskytují se tu také prvky překvapení, prvky podivného, nepředvídatelného. Nadto každý atomový proces je individuální a ve své podstatě není reprodukovatelný. Měření nám sice přináší informace o vlastnostech objektu, ale nemusí být vždy nejlepší metodou pro dosažení porozumění tomuto objektu. Přinejmenším v raném stadiu bádání bychom měli vytvořit velmi široké předpoklady získávání zkušeností; měli bychom užívat rozmanitých metod, včetně deskriptivních. Těmi sice nedospíváme k poznatkům objektivně platným a zajištěným, ale nejednou jejich prostřednictvím narazíme na skutečnosti, které je užitečné zkoumat. Jako příklad deskriptivních postupů uvádí Oppenheimer psychologická zkoumání J. Piageta.

Dnešní fyzika je však vystavena jiným problémům, říká Oppenheimer dále; jde o otázky užívaných metod. Při úsilí o vyvinutí takového vědeckého jazyka, který by byl srozumitelný všem badatelům ve fyzice, se přestalo přihlížet k tomu, že metody někdy nabyly neúměrného významu a nejednou odsunuly samotný zkoumaný předmět jaksí do pozadí. Důsledkem toho je skutečnost, že získané poznatky bývají až příliš závislé na provedených operacionalizacích pojmů. Někdy je pak dokonce obtížné říci, čemu výsledky odpovídají více, zda vlastnostem reálných objektů nebo vlastnostem použitých metod.

Tato stanoviska J. R. Oppenheimera představují případ, kdy vědní obor, o jehož „nomotetické“ orientovanosti nemůže být pochyb, sám sebe kriticky reflektuje a otevírá se hlediskům přesahujícím jeho vžitý metodologický kánon. Psychologii je tím poskytnut příklad a podnět tím aktuálnější, oč je její metodologická situace složitější.

Obrátíme teď pozornost k metodologické problematice chápaní psychologie, nad kterou se kriticky zamýšlel R. R. Holt (1971). Označil dotyčný směr psychologie osobnosti jako „romantický proud“ a charakterizoval jej sedmi větami, resp. tezemi.

1. Psychologie osobnosti musí „chápat“ a ne „předpovídat“.
2. Metodami psychologie osobnosti jsou intuice a vcítění čili takové postupy, pro které není místo v přírodních vědách.
3. Na rozdíl od některých částí psychologických věd je psychologie osobnosti disciplína subjektivní; to, čím se zabývá, (např. hodnotové postoje), nepřipouští kvantifikaci.
4. Pojmový aparát psychologie osobnosti nemá sestávat z pojmů „generalizovaných“, jak je tomu v přírodních vědách; jeho pojmy mají být „individualizované“.
5. Předmětem zřetele přírodních věd jsou abstrakta, psychologie osobnosti však musí přihlížet ke strukturám.
6. Ve sféře osobnosti nedominují obecné zákonitosti; to, jak se lidé chovají, je vždy významně spoluurčováno náhodností a svobodnou vůlí subjektu.
7. Zřetel psychologie osobnosti je jiný než zřetel přírodních věd; úkolem psychologie

osobnosti není nalézat obecné zákonitosti, jejím úkolem je zabývat se jedinečnými lidskými individui.

Holt komentuje obsahy těchto vět, resp. polemizuje s nimi. Podle něho významy slov „chápat“ nebo „porozumět“ jsou rozdílné podle toho, zda se jich užívá v kontextu zkoumání chorobného procesu anebo v kontextu vnímání uměleckého díla. Ve vědě jevu rozumíme tehdy, když jej dovedeme předvídat a kontrolovat. Jiného rázu jsou však pocity pochopení, porozumění, které umělecké dílo vyvolává u čtenáře, posluchače, diváka. Je tu pak zásadní otázka, zda psychologie osobnosti si má počínat spíše jako umění anebo spíše jako věda. Přitom Holt nesouhlasí s názorem, že metody rázu vcítění a intuice nemají místo v přírodních vědách. Každý vědec jich naopak používá právě ve vrcholném tvůrčím okamžiku své práce, totiž když se rozhoduje, co bude zkoumat, které proměnné bude kontrolovat, jak bude konkrétně postupovat a o jakých zákonitostech svědčí získané empirické výsledky. Jiného rázu je ovšem ta činnost, která je v okruhu přírodních věd velmi běžná, totiž ověřování hypotéz stanovenými postupy.

K otázce, zda psychologie je věda o skutečnostech objektivních nebo subjektivních, Holt poznamenává, že objektivní je vlastně intersubjektivní. Svě vztahy k hodnotám a různé své postoje jedinci sice subjektivně prožívají, to však neznamená, že s hodnotovými postoji se nedá zacházet jako s daty přírodovědného rázu; je možné je kvantifikovat a využívat jich k nalézání obecně platných skutečností. Holt se dovolává M. Webera (1949), totiž jeho rozlišení tří stupňů vědeckého postupu (výběr exemplárního jedince, stanovení ideálního typu, s nímž lze srovnávat individuální případy, a reprezentace ideálního typu prostřednictvím abstraktních analytických proměnných). „Romantický“ přístup podle Holta nepřekročí rovinu prvního stupně čili takového popisu, který rezignuje na procesy abstrakce; máme-li však jedince přesně popsat, můžeme to učinit pouze prostřednictvím pojmů implikujících abstrakce.

Holt také upozorňuje na posuny významů některých pojmů, kterých se v psychologických vědách užívá, v průběhu času. To se podle něho týká např. pojmů struktura a analýza. Za Diltheyových časů se analýzou nerozumělo rozkouskování a strukturou se nerozumělo něco protikladného analýze. Psychologičtí „romantikové“ však užívají obou těchto pojmů se změněnými významy, což je přivádí k tomu, že kladou důraz na strukturu, zatímco analýzu odmítají. V dnešní vědě (t.j. 1971) však oba tyto pojmy nejsou stavěny do protikladu, naopak hojně se provádějí takzvané strukturální analýzy.

K Allportovu předpokladu, že tzv. obecné vlastnosti nemusí být pro konkrétního jedince příliš relevantní, Holt přináší protiargumenty opřené opět o M. Webera (1949). Uvádí jeho mínění, že pokud bychom se snažili „pochopit“ např. Bismarcka a chtěli přitom odhlédnout od všeho, co má společného s jinými lidmi, shledali bychom možná, že jeho individualitu nejlépe vystihuje otisk palce. Vlastnosti, které jsou pro popis osobnosti důležitější, by v tom případě bylo třeba ponechat stranou a to jen proto, že se vyskytují i u jiných lidí.

Vcelku Holt soudí, že není vhodné příliš vyhrcovat protikladnost obou metodologických přístupů, nomotetického a idiografického. V podstatě jsou to totiž zastaralé pojmy, které patří vlastně již jen do dějin metodologie psychologických věd. Hlediska s nimi spojená jsou podle Holta pro sféru vědy neplodná: extrémní idiografický přístup jí totiž vůbec neodpovídá, zatímco extrémní přístup nomotetický vědu karikuje.

AUTORČINA STANOVISKA K PROBLÉMU METODOLOGICKÝCH ALTERNATIV PSYCHOLOGIE OSOBNOSTI

Velmi oprávněný je nepochybně Oppenheimerův postulát takových vědeckých pojmů, jejichž významy jsou pro všechny příslušníky jednotlivého oboru jednoznačné. Z tohoto hlediska stav pojmového aparátu psychologických věd — a v jejich rámci psychologie osobnosti — vzbuzuje dojem málo příznivý. O něco výše zde bylo uvedeno Holtovo konstatování, že takovým pojmům, jako jsou analýza a struktura, přikládali psychologové diltheyovských časů a „romantikové“ psychologie osobnosti druhé poloviny 20. století nestejně významy. Situace je však komplikovanější; v dosavadním průběhu století jen pro pojem struktura bychom v psychologii našli nejméně čtyři odlišitelné významy.

Vcelku je pro psychologické vědy příznačná vícevýznamovost různých pojmů. Uvedla jsem jinde (O. Kolaříková 1982, 1989), že pojmový aparát těchto věd obsahuje různá homonyma; jako příklady jsem uvedla pojmy extraverze, schizotýmie, interakcionismus, kontextový efekt aj. V podobném smyslu se vyjádřila i M. S. Mirimanova (1983); podle ní by tato skutečnost nutně znesnadňovala práci na takovém druhu psychologického slovníku, který by měl představovat nejen sbírku psychologických pojmů, resp. termínů, ale přímo jejich systém.

Pozornosti psychologů zasluhuje Oppenheimerovo mínění, že krajní determinismus jako metodologické východisko není plně adekvátní dokonce ani vzhledem k fyzice; i v ní je třeba si všimnout jevů vymykajících se principu kauzality, jevů překvapivých či krajně individualizovaných. Takový zřetel je tím spíše na místě v psychologii a to i v té, která je programově orientována „nomoteticky“. To si zřejmě uvědomil R. B. Cattell (1965), jeden z představitelů faktorových teorií osobnosti. Najdeme u něho tuto formulaci (str. 246): „Matematikovi stačí tři dimenze pro určení pozice hvězdy v prostoru, ale jedinečnost lidské osobnosti může být vystižena jenom bodem v nadprostoru“.

Také je tu problematika toho, co Oppenheimer nazývá operacionálními praktikami, resp. je tu otázka důsledků jejich uplatnění v našem oboru. Operacionalizované pojmy a operacionalizace jako taková jsou totiž právě pro psychologické vědy velmi příznačné. K. Foppa (1989) upozornil na složitost situace, která nastává, jestliže pojmy jako motivace, frustrace, agrese aj. na jedné straně pronikly do hovorového jazyka, na druhé straně v psychologii mají povahu konstruktů. K tomu lze dodat, že psychologický výzkum osobnosti zpravidla pracuje právě s konstrukty, což znesnadňuje interpretace jeho výsledků a ovšem i možnosti jejich převodu do praxe. Také Foppou již dříve (1970) konstatovaná a zde shora zmíněná libovolnost volby interpretačních rámců, odpovídající rozmanitosti teoretických směrů psychologie osobnosti, se zde uplatňuje.

Pozornosti zasluhuje otázka, zda zkoumání jednotlivé osobnosti nevyhnutelně indikuje kontext chápající psychologie. Odpověď zní záporně a to vzhledem k celé řadě skutečností.

Uplynulo skoro šest desetiletí od roku 1933, kdy poprvé vyšla dnes již klasická kniha Ch. Bühlerové, v níž otázky jedincova životního běhu byly pojaty jako problematika *sui generis*. Autorka provedla ve smyslu různých zvolených kritérií množství analýz životního běhu různých jedinců (vědců, umělců, podnikatelů, cestovatelů aj.) mužů i žen. Z nashromážděných dat vyvodila teorii „životního běhu se zřetelem k životnímu dílu jako výsledku“, do níž promítna svou jinou teorii pěti stadií lidské ontogeneze. Význam tohoto díla Bühlerové spočíval především ve vytvoření teoretickometodologické koncepce zkoumání lidského života jako celku; také však v úspěšném překlenutí distance mezi zřetelem idiografickým a zřetelem nomotetickým. Autorka tu uplatnila mnoho prvků toho metodologického přístupu, který byl nazván idiografickým; ale neomezila se na něj, resp. využila ho jako východiska k hledání obecných zákonitostí životního běhu.

Podobným spojením hledisek se vyznačují jednak tzv. longitudinální výzkumy, jednak výzkumy celoživotního vývoje či životní cesty. H. Thomae (1968) zdůraznil v této souvislosti význam biografické metody, která podle něho umožňuje „co největší konkrétnost a totalitu pojetí individua“, právě tak jako „věrné konkrétní překreslení jedince“; tyto jeho formulace navozují kontext chápající psychologie. Přitom však Thomae (také 1977) soudí, že by bylo neefektivní spokojit se tím, co se zjistilo pro jednotlivý případ, a nevěnovat pozornost tomu, co se v jednotlivých biografiích vyskytuje častěji, případně obecně. Nedávno (1990) se u nás zabýval problematikou této tzv. biodromální psychologie V. Hlavenka, přičemž přihlížel i k pojmům idiografický a nomotetický. Podle něho Bühlerová i Thomae „naznačili možnou cestu zjednotění (prepojení) nomotetického a idiografického přístupu k životnej ceste. Potřebné je vyjít od jednotlivca, hľadať u mnohých jednotlivcov všeobecné zákonitosti, ktoré možno zasa spätne aplikovať na jednotlivý prípad.“

W. F. Dukes (1965) věnoval pozornost výzkumům, při nichž se použilo jen jedné osoby. Podle něho jejich řada začíná Ebbinghausovým zkoumáním paměti a zahrnuje i výzkumy tak známé, jako byl případ Anny O., publikovaný svého času J. Breuerem a S. Freudem, nebo výzkumné sledování vytváření podmíněné emoční reakce u „malého Alberta“ J. B. Watsonem a R. Raynerovou. Dukes soudí, že

výzkumný zřetel k jednotlivci sice může, ale nemusí být spojen s idiografickými hledisky. Souvisí s nimi, snažíme-li se vystihnout osobnost v její jedinečné konkrétní realizaci; v tom případě $n = 1$ vyčerpává celou populaci. Naopak v případě, že variabilita zkoumaných proměnných u různých jedinců je zanedbatelná, nemá vyšetření jednoho z nich ráz takového zkoumání, které by bylo orientováno idiograficky.

Jiný výčet výzkumů, při nichž se použilo jen jedné osoby, provedl H. P. Huber (1977). Neopominul přitom W. Sterna a jeho zřetel k „individualizující psychografii“ čili ke zkoumání jedince vzhledem k mnoha proměnným. Podle Hubera význam zkoumání jednotlivého případu nebývá doceňován. Často se uvádí, že vědeckou hypotézu nelze potvrdit na základě zkoumání jen jediného případu; méně se zdůrazňuje, že jediný případ stačí pro otřesení věrohodnosti obecně akceptovaného tvrzení. Mohli bychom tu dodat, že veškerá diferenční psychologie má vlastně kořeny ve zřetelích idiografického rázu.

Metodologií $n = 1$ se u nás podrobně zabýval V. Břicháček (1986). Ozřejmil tak, že prostřednictvím tzv. intenzivní výzkumné strategie zřetel k jednomu případu může být uplatněn v kontextu vysvětlující psychologie čili v kontextu jiném, než se kterým jej spojují „romantické“ mezi psychology.

Skutečností, že výzkum, při němž nedochází k formalizaci proměnných, nemusí mít ráz pouhé spekulativnosti, se zabýval V. Smékal (1983) ve studii věnované rozdílu mezi kvantitativní a kvalitativní metodologickou orientací. Druhá z nich směřuje k získání popisu, což ji činí zvláště použitelnou u jednotlivých případů, zejména pokud jde o některá témata. Podle Smékala by však obě metodologie neměly být chápány jako protikladné; právě jejich propojení může být velmi efektivní.

Shora jsem uvedla bez komentáře názory G. W. Allporta a A. Welleka, týkající se metodologické problematiky psychologie osobnosti. K některým z nich se nyní vyjádřím.

Allport (1971) blíže neobjasnil svůj výrok, že obecné osobnostní dimenze nemusí být příliš relevantní vzhledem ke konkrétnímu jednotlivci. Tento výrok by se mohl týkat takového jedince, který vykazuje vzhledem k nějaké obecné dimenzi skóre nulové nebo nule blízké. Ale i nulové skóre na jakékoli dimenzi je výpovědí o jedinci; nulové je skóre, ale výpověď o osobě, která je jeho prostřednictvím poskytnuta, nemá nulovou hodnotu. Právě zjištění, že někdo vykazuje vzhledem k nějaké dimenzi velmi nízké skóre, může přispět k objasnění nějakých jeho obtíží nebo naopak úspěchů či něčeho jiného. V každém případě je takto zjištěna jedna z charakteristik zkoumaného jedince čili je získána relevantní informace o něm. Dotyčnou formulací Allport mohl také mýnit, že nevystihneme konkrétní osobnost v její plnosti a všech zvláštěnostech na základě pouze těch informací, které získáme prostřednictvím běžných metod vyšetřování osobnosti. To je jistě pravda; ale i takové parciální informace vypovídají o charakteristikách dotyčné osobnosti a není důvod, proč by se již předem měla předpokládat jejich nedůležitost.

Za sporné pokládám Wellekovo (1969) mínění, že psychologovi stačí zajímat se o hněv jako o kvalitu prožívání, patrnou z „výrazu“ jedince, a že není třeba věnovat pozornost hněvivosti jako osobnostní vlastnosti, určované vzhledem k frekvenci výskytu hněvu. Ponechávám zde stranou problematiku psychologie výrazu; bylo by to samostatné téma. Ale psycholog by — zcela neefektivně — sám omezoval svůj pracovní program a své možnosti poznávání osobnosti, kdyby si počínal tak, jak Wellek doporučuje. Kdybychom si nevytvářeli obrazy svých bližních se zřetelem právě k jejich osobnostním vlastnostem jako relativně trvalým charakteristikám, sotva by se mohly realizovat stabilizované mezilidské vztahy (rodinné, přátelské, pracovní) v té podobě, jak se na nich všichni podílíme. Ostatně, jak poznamenal svého času R. Stagner (1976) v kontextu diskuse o rysových a protirysových teoriích osobnosti, je příznačné i pro odpůrce rysové koncepce osobnosti, že ve své životní praxi počítají s osobnostními rysy druhých lidí jako s faktem.

Shora byl také uveden Wellekův názor, že jedincovo chování je v podstatě neodhadnutelné, což je důsledek jeho svobody. Je tomu jistě tak, že i lidé, které dost dobře známe, nás někdy překvapí způsobem chování, který u nich není obvyklý. Můžeme však soudit, že u nich v té chvíli účinkuje nějaká motivace nebo jiná okolnost, o které nemáme přehled, ale která, poznáváme-li ji, nám jejich jednání objasní, učiní je pochopitelným. V této souvislosti se nabízí také problém změn osobnosti;

mohou být patologické, ale nemusí. Těmto druhým věnuje pozornost např. psychologie náboženství v rámci studia náboženských konverzí. Také toto by bylo samostatné téma; zde stačí připomenout, že lidská osobnost má zřejmě změny tohoto rázu ve svém potenciálním repertoáru a že by svědčilo o velmi zúženém pojetí tohoto repertoáru, kdybychom s tím nepočítali. Ostatně typologie konverzí zná i takové, které probíhají pozvolna; z tohoto aspektu se psychologii nabízejí zajímavé studijní analogie vzhledem k těm reorientacím osobnosti, o které se u pacienta usiluje prostřednictvím psychoterapie (t. j. nejen pastorální, ale laické v nejširším slova smyslu).

K této problematice „neodhadnutelnosti“ jednání konkrétní osobnosti se vyjádřil J. Viewegh (1986). Podle něho u složitých osobnostních jevů nevystačíme s jednoduchými kauzálními řadami. Pro člověka jsou příznačné velmi bohaté možnosti alternativních způsobů jednání; také u něho účinkuje schopnost reagovat na jednotlivý podnět „multidimenzionálně“, resp. schopnost přizpůsobovat vnější podmínky potřebám subjektu.

K psychologii chápající se jednoznačně přihlásil W. Revers (1978). Za společensky efektivní pokládá ne experimentální zkoumání jedince, nacházejícího se v postavení pokusné osoby, nýbrž péči o něho, tak jak k ní dochází prostřednictvím činnosti psychologa klinického či poradenského. Podle Reverse „psychologie ... musí zpochybnit své credo pozitivistického intelektualismu. Neboť psychologie, která vyloučila ze svého zřetele lidské skutečnosti, jako je naděje a zoufání, láska a nenávisť, hanba, vina, lítost, víra atd., nemůže člověku poskytnout pomoc v jeho utrpení, konfliktech a životních rozhodnutích.“ V další části dotyčného textu Revers vytyčuje ostrý protiklad mezi psychologií klinickou a experimentální; první pokládá za „nový směr psychologie“, který snad v budoucnu překryje či nahradí druhou. Takové stanovisko je jistě problematické a to nejenom proto, že v roce 1978 klinická psychologie byla oborem již dost rozvinutým a rozhodně ne novým. Především však nemá smysl vytýkat psychologickému výzkumu, že je výzkumem a ne psychoterapií. Také je třeba rozlišovat mezi funkcí pokusné osoby v experimentální situaci a mezi postavením klienta či pacienta jako předmětu péče poradenské nebo terapeutické. K této problematice se ostatně vyjádřil R. R. Holt (1971); podle něho vytyčování ostrého protikladu mezi psychologem „kliniky“ a psychologem „statistiky“ nemá smysl. Jde prostě o to, že jsou tu dva rozdílné a vcelku se nepřekrývající okruhy psychologovy činnosti, pro které lze užít těchto názvů. Distance mezi těmito dvěma skupinami psychologů není tak velká, jak se zdá; např. metoda tvoření klinického úsudku má podle Holta hodně společného s fází vytváření hypotéz výzkumu.

K otázkám metodologie poznávání osobnosti vyslovili své názory K. Holzkamp (1970, 1973) a S. Koch (1973), kteří však především polemizovali s existencí experimentální psychologie jako takové a v jejím rámci se „statutem“ a funkcí pokusné osoby. Uváděním jejich názorů bychom příliš překročili okruh našeho tématu.

Bylo by možné závěrem konstatovat, že jsou zde dvě metodologické alternativy psychologického zkoumání osobnosti, že je třeba počítat s tím jako s faktem a že je účelné podle okolností uplatňovat jednu nebo druhou, případně obě ve vhodné kombinaci. To bylo ovšem s použitím různých formulací (některé jsme shora uvedli) již vícekrát řečeno.

Při úvahách o obou těchto metodologických alternativách bychom neměli přehlížet trojí skutečnost: 1. Mezi oběma probíhá dlouholetá kontroverze, na které se někteří psychologové osobnosti se zaujetím podílejí. 2. Návaznosti mezi výsledky, dosahovanými prostřednictvím jedné a druhé metodologie, nebývají nasnadě. 3. Tento nedostatek návaznosti má podobu distance mezi vnímáním a chápáním živé, jednající osobnosti psychologem a mezi těmi proměnnými osobnostmi, které psycholog získává prostřednictvím běžně užívaných diagnostických metod.

V jednom ústním sdělení jsem uvedla příklad dvou různých — psychologů poskytnutých — obrazů konkrétní osoby, resp. osobnosti. Jeden z těchto obrazů byl opravdu vytvořen prostřednictvím volného, „beletristického“ písemného vyjádření několika psychologů o této osobě (při příležitosti jejího nedožitého jubilea). Druhý si můžeme představit; byl by výsledkem vyšetření této osoby řadou metod diagnostiky osobnosti (dotazníkových, projekčních, různých ratingů, metod užívaných hlubinnou psychologií, typologických přístupů aj.), pokud by k těmto vyšetřením za jejího života bylo došlo.

Oba tyto metodologické přístupy jsou, resp. byly by kvalifikované, oběma by se získaly relevantní informace o dotyčné osobě. Pocházely by ovšem ze dvou různých kontextů.

Jeden z nich je kontext reálného života této osoby, života jako takového, nahlíženého několika psychology, kteří ji znali a blíže se s ní stýkali. Z písemných charakteristik, které o ní podali (příčemž pravděpodobně neuvedli její případné „záporné“ vlastnosti), je patrné, co jednotlivé z nich na ní zaujalo, jak z aspektu své odborné specializace interpretovali její chování a projevované prožívání a jaké odezvy její osobnost vyvolala v jejich osobnosti. Jednotlivé charakterizace jsou se zřetelem ke konkrétním formulacím rozmanité, z obsahového hlediska se však některé z nich překrývají anebo doplňují. U čtenáře je tím vyvolán dojem celkového a autentického — i když ne úplného — obrazu dotyčné osoby, obrazu bezprostředně srozumitelného a nepotřebujícího další interpretace. Jeho objektivita je nicméně problematická, resp. nelze ji prokázat.

Druhý kontext by byl určen sférou konstruktů psychologie osobnosti, konstruktů odpovídajících různým teoriím osobnosti a metodám diagnostiky osobnosti. Byly by získány rozmanité, parciální, operacionalizačními postupy poznamenané informace o dotyčné osobě; jednotlivé z nich by byly spojeny s interpretačními rámci odvozenými např. z faktorových teorií, z psychoanalýzy, z „rorschachovského“ kontextu atd. Tyto informace by měly ráz osobnostních proměnných z okruhů různých teorií osobnosti; byly by tedy zprostředkované a bez vzájemných návazností. Problematické by bylo také hledání návazností mezi nimi a konkrétním životem dotyčné osoby, resp. neobešlo by se to bez příliš velké interpretační volnosti.

Problémem tedy není samotná existence dvou hlavních metodologických přístupů k psychologickému poznávání osobnosti, ale je jím distance mezi výsledky získanými jedním a druhým. Psycholog v klinické, poradenské a jiné praxi ví, že prostřednictvím diagnostických metod se o osobě, s níž pracuje jako s „případem“, mnohé doví, ale že jimi většinou nepronikne do té problematiky, resp. do těch událostí, pro které se osoba případem stala. Aby toho proniknutí dosáhl, musí využít ještě mnohého jiného: jednak repertoáru „chápací psychologie“, jednak rezervoáru svých vlastních, ale i životních zkušeností a tedy tak či onak své vlastní osobnosti. To je ovšem, máme-li použít termínu Th. Herrmanna (1987) „metodologicky bolestné“.

Celá tato situace připomíná, ať je nám to milé či ne, tu, kterou T. S. Kuhn (1970), jak jsme shora uvedli, nazval preparadigmatickým stadiem vědy. Současná psychologie osobnosti (a psychologie jako taková) představuje množství teorií a metod, pro které nenacházíme společného jmenovatele. Proto se ozývají hlasy, které dokonce pochybují o vědeckosti psychologie; někdy jsou to hlasy samotných psychologů (K. Holzkamp 1973, S. Koch 1973), jindy jde o výroky příslušníků jiných oborů, které psychologové zaznamenali (H. J. Eysenck, M. W. Eysenck 1985). A je to také úvod distance mezi tím, čím se zabývají psycholog v praxi a psycholog pracující ve výzkumu, distance, která např. v okruhu lékařských věd nemá obdobu.

K nápravě, resp. příznivé změně tohoto stavu může dojít jenom na vyšší rovině, a to uplatněním nového pohledu, který by nebyl totožný s dosavadními. Jinak řečeno, psychologie osobnosti je subdisciplína psychologických věd, čekající na svou revoluci“.

Je možné, že tato revoluce bude inspirována nejen z jejího vlastního terénu, ale také odjinud, např. ze sociální psychologie, ze sféry psychoterapie atd. Jsou náznaky v tomto smyslu a je třeba věnovat jim pozornost. Jde o prioritní téma psychologie osobnosti, na jehož řešení jsou závislé její perspektivy.

LITERATURA

Allport G. W.: Personality. A psychological interpretation. London, Constable and Comp., Ltd., 1938

Allport G. W.: The individual and his religion. A psychological interpretation. New York, Macmillan 1960

Allport G. W.: Traits revisited. American Psychologist 21, 1966, 1—10

Allport G. W.: Das Allgemeine und das Individuelle in der Psychologie. In: Sanford F. H., Capaldi E. J.: Moderne psychologische Forschung, Bd. 1, Weinheim-Berlin-Basel, J. Beltz 1971, 94—110

Břicháček V.: Sledování změn v činnosti jedince. Bratislava, Psycho-

- diagnostické a didaktické testy n. p. 1986
- Bühler Ch.: Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem. Leipzig, S. Hirzel 1933
- Bühler K.: Die Krise der Psychologie. Jena, G. Fischer 1927
- Cattell R. B.: The scientific analysis of personality, Penguin Books, The Chaucer Press Ltd., Bungay, Suffolk 1965
- Comte A.: Cours de philosophie positive, vol. 1—6: Paris, Bachelier 1830—1842
- Dilthey W.: Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie. Sitzungsbericht der Preussischen Akademie der Wissenschaften 1894. In: Gesammelte Schriften, Bd. 5, Berlin/Leipzig 1923
- Düker H.: Möglichkeiten und Grenzen des Experiments in der Psychologie. Psychologie (Schweizerische Zeitschrift für Psychologie) 29., 1970, 1—2, 26—33
- Dukes W. F.: N=1. Psychological Bulletin 64, 1965, No 1, 74—79
- Endler N. S., Magnusson D. (eds.): Interactional psychology and personality, New York, J. Wiley 1976
- Eysenck H. J.: The science of personality: nomothetic! Psychological Review 61, 1954, 339—342
- Eysenck H. J., Eysenck M. W.: Personality and individual differences. A natural science approach. New York-London, Plenum Press 1985
- Foppa K.: Über die Angemessenheit psychologischer Beobachtungsweisen, Schweizerische Zeitschrift für Psychologie 29, 1970, 34—40
- Foppa K.: Zur Lage der Psychologie. Psychologische Rundschau 40, 1989, 1, 3—9
- Graumann C. F.: Zur Lage der Psychologie. In: Reinert G. (Hrsg.): Bericht über den 27. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Psychologie in Kiel. Göttingen, Verlag für Psychologie 1970, 19—37
- Guilford J. P.: Psychometric methods. New York, McGraw-Hill 1936
- Herrmann Th.: Zur Lage der Psychologie. Psychologische Rundschau 24, 1973, 1—19
- Herrmann Th.: Mechanismen, Felder und Systeme. Zu Wolfgang Köhler's Stellung in der Psychologiegeschichte. Psychologische Rundschau 38, 1987, 181—189
- Hlavenka V.: Biodromálna psychológia — psychológia životnej cesty alebo celoživotná vývinová psychológia? Psychológia a patopsychológia dieťaťa 25, 1990, 4, 291—300
- Holt R. R.: Individualisierung und Verallgemeinerung in der Persönlichkeitspsychologie. In: Sanford F. H., Capaldi E. J.: Moderne psychologische Forschung, Bd. 1, Weinheim-Berlin-Basel, J. Beltz 1971, 111—126
- Holzka mp K.: Zum Problem der Relevanz psychologischer Forschung für die Praxis. Psychologische Rundschau 31, 1970, 1, 1—22
- Holzka mp K.: Verborgene anthropologische Voraussetzungen der allgemeinen Psychologie. In: Gadamer H. G., Vogler P.: Neue Anthropologie, Bd. 5 (Psychologische Anthropologie), Stuttgart, Thieme 1973, 237—282
- Huber H. P.: Einzelfallanalyse. In: Herrmann Th., Hofstätter P. R., Huber H. P., Weinert F. (Hrsg.): Handbuch psychologischer Grundbegriffe, München, Kösel 1977.
- John M. Eckhardt G.: Die „Zeitschrift für Psychologie“ in ihren ersten Jahrzehnten. Zeitschrift für Psychologie 193, 1990, 2, 145—163
- Koch S.: Psychologie und Geisteswissenschaften. In: Gadamer H. G., Vogler P. (Hrsg.): Neue Anthropologie, Bd. 5 (Psychologische Anthropologie), Stuttgart, Thieme 1973, 200—236
- Kolaříková O.: K problematice odborné psychologické terminologie, Československá psychologie 26, 1982, 3, 242—252
- Kolaříková O.: K aktuálním problémům psychologické terminologie Sborník XIV. Olomouckých psychologických dnů, UP v Olomouci a Čs. psychologická společnost při ČSAV, Olomouc 1989, 276—278
- Kuhn T. S.: The structure of scientific revolutions (2nd ed.), Chicago, University of Chicago Press 1970
- Mill J. St.: A system of logic. London, Longmans 1961 (1843)
- Mirimanova M. S.: Psychologičeskij slovar' — tezaurus. Psychologičeskij žurnal 4, 1983, No. 6, 138—145
- Mischel W.: Toward a cognitive social learning reconceptualisation of personality. Psychological Review 80, 1973, 252—283

- Oppenheimer J. R.: Analogie der Wissenschaften. *American Psychologist* 11, 1965, No 3, 127—135. Také: Sanford F. H., Capaldi E. J. *Moderne psychologische Forschung*, Bd. 1, Weinheim-Berlin-Basel, J. Beltz 1971, 70—76
- Radzichovskij L. A.: Logičeskij analiz i problema ponimanija v psihologii, *Voprosy psihologii* 1989, 5, 99—106
- Revers W.: Die anthropologische Krise der Naturwissenschaften in der Psychologie, Salzburg-München, Universitätsverlag, A. Pustet 1978
- Smékal V.: Kvalitativní přístup v psychologickém výzkumu. *Československá psychologie* 27, 1983, 1, 50—58
- Staats A. W.: „Behavioural interaction“ and „interactional psychology“ theories of personality: Similarities, differences and the need for unification. *British Journal of Psychology* 71, 1980, 205—220
- Stagner R.: Traits are relevant: theoretical analysis and empirical evidence. In: Endler N. S., Magnusson D. (eds.): *Interactional psychology and personality*, New York, Wiley and Sons 1976
- Thomae H.: *Das Individuum und seine Welt (Eine Persönlichkeitstheorie)*, Göttingen, Hogrefe 1968
- Thomae H.: Fallstudie und Längsschnittuntersuchung. In: Strube H. (Hrsg.): *Die Psychologie des 20. Jahrhunderts*, Bd. 5, Binet und die Folgen, Zürich, Kindler 1977, 213—235
- Thomae H., Feger H.: *Einführung in die Psychologie*, Bern und Stuttgart, Huber 1969
- Viewegh J.: Problém vědomí v interdisciplinárním kontextu. *Filozofický časopis* 34, 1986, 6, 851—872
- Watson J. B.: *Behaviorism*. London, Kegan 1930
- Weber M.: *The methodology of the social sciences*. Glencoe, Illinois, Free Press 1949
- Wellek A.: Die Wissenschaftsproblematik der Psychologie als einer anthropologischen Disziplin. *Psychologische Rundschau* 14, 1963, 2, 75—92
- Wellek A.: *Die Polarität im Aufbau des Charakters-System der konkreten Charakterkunde*, 3. Aufl., Bern, Francke 1966
- Wellek A.: *Ganzheitspsychologie und Strukturtheorie*, Bern, Francke 1969 (2. Aufl.)
- Windelband W.: *Geschichte und Naturwissenschaft*. Strassburg, Heitz und Mündel 1894

Klíčová slova

- psychologie vysvětlující
- psychologie chápající
- pluralismus teorií psychologie osobnosti

key words:

- explaining psychology
- understanding psychology
- plurality of theories in psychology of personality

SUMMARY

To the methodological alternatives of psychology of personality

O. Kolaříková

Windelband's dividing of sciences to the nomothetic and idiographic ones and Dilthey's classification of psychology to the explaining and understanding one formed the problem of two methodologies of psychology of personality which can be included into the wider problem of "two psychologies". Furthermore, the theoretical plurality is symptomatic for psychological sciences of the 20th century, which is manifested especially in psychology of personality. This all reminds the concept of praeparadigmatic state of science in the meaning of T. S. Kuhn.

Only some of different theoretical conceptions of personality are corresponding either to the standpoints of nomothetic sciences and to the explaining psychology or to the standpoints of idiographic sciences and to the understanding psychology. On the contrary, many conceptions of personality imply the mixing of these two approaches in different proportion.

According the author the contradictority of both the methodological approaches in their traditional formulation is questionable, because there is much evidence about the fact that the psychological respect to the individual neednot be connected with the standpoints of understanding psychology and it can be realized in the context of explaining psychology.

The source of main difficulties is seen by the author not in the existence of

the methodological alternatives mentioned, but in the lack of the linking of the results obtained by both of them. It is demonstrated by the concrete case of characterization of a person. Except of that, both the methodologies are specific insufficient; in understanding psycho-

logy there is a deficiency of objectivity of characterization, in explaining psychology the difficulties caused by the operationalization of concepts operate.

For its perspective, the psychology of personality should make this problem to its priority theme and find its solution.